

„Szabadon szolgál a szellem”

Keresztúry Dezsővel beszélget Tóbiás Áron

Ennek a 26 esztendővel ezelőtt történi beszélgetésnek a szövegét Keresztúry Dezső 90. születésnapja alkalmából, Őt köszöntve tesszük közzé.

1968. február 7-e, péntek, Keresztúry Dezső dolgozószobájában vagyunk. Az első kérdésem arra a kézenfekvő visszapillantásra vonatkozik, hogy az a nemzedék, akinek most már Keresztúry Dezső lett az irodalomtörténet-írója, műveinek gondozója, évfordulóinak számontartója, hogyan és milyen reménységekkel és milyen hittel indult és indulhatott neki az életnek.

• Az én nemzedékem, elég nehéz körülmények között indultunk az életnek. Nagyon sokat le is kaszált közülünk az élet, lekaszált először az általános nyomorúság József Attilát, lekaszált a fasizmus Szerb Antalt, Halász Gábort, Sárközi Györgyöt és még annyit, lekaszált a háború, kedves tanítványaim és barátaim egész sorát: Mikes Lászlót, kedves tanítványomat, akiről lassan elfeledkeztek a világ, pedig kár, nagy reménységekkel indult a háborúba. És azt a nemzedéket, amely derékhadát jelenti azoknak a nemzedékeknek, akiknek éppen most próbálunk megint egy emlékkövet állítani. 1945-ben hozzáfogtunk Böka Lászlóval, aki azóta már szintén eltávozott, hogy összehozzunk egy antológiát kis életrajzokkal azoknak az emlékezetére, akiket elvitt ez az iszonyatos örvény. Magyar mártír írók antológiája révén meg is jelent.

Ennek a szörnyűségnek az elmúltával volt egy pillanat számunkra, mikor azt gondoltuk: ha a világ nem is a miénk, de mégis miénk a lehetőség. 1945 után valóban csodákat hozott létre néhány év, s hogy aztán ezekre a csodákra újabb aszály, újabb jégverés következett, ez az én nemzedékem másik nagy élménye. Amikor legutóbb Illyés Gyula 65. születésnapjára kértek tőlem megemlékezést, lobogó embernek neveztem őt, olyan zászlóhoz hasonlítottam, amely akkor is él, jelent valamit, ha becsavarják, s amely nem a frissen kibontott zászlók selymének a fényességével ragyog, hanem lövészek sebeivel, sárba is meghurcolva – hát ezt nemzedékem java íróiról azt hiszem, bizvást elmondhatom.

Ez a nemzedék, amely az 1930-as évek táján indult az életnek, mindjárt belekerült valamibe, és az érzélem nemzedékéből mindjárt az értelem nemzedékévé is kellett, hogy váljon.

• Azért is szokták az esszéírók nemzedékének nevezni, nem mint hogyha mást nem írtak volna, de az esszé, mint műfaj, csakugyan ennek a nemzedéknek egyik középonti műfaja volt, egész más jelentősége van az esszének itt, mint egy közönséges irodalmi műfajnak. Kelecsényi Dezső mondta egyik írásában, hogy az esszé a lelkiismeretvizsgálat műfaja, Németh László: az esszé a tájékozódás műfaja, egyszóval ha az előbbi kérdésre térek vissza, egyszerre az érzelmi tisztulás, az erkölcsi mérleg és az értelmi áttekintés, a műveltségbeli felelősségnek a műfaja. Ezek a legfontosabb ismérvei vagy intenciói ennek a nemzedéknek.

1904-ben születtem Zalaegerszegen. Kisváros volt még akkor, apám az ottani értelmiség haladó szellemű embere volt, amikor meghalt, úgy is búcsúztatta a város, amelynek a legnehezebb időben, az első világháború idején elvállalta a polgármesterséget, abba is pusztult bele szegény nem utolsó sorban, 50 éve. Egyik tervem az, hogy írok az emlékére egy gondolati-erkölcsi élménybeszámolót tartalmazó emlékkverset. Az én gyermekkorom – ezt kevesen mondhatják nemzedékem többi tagjai közül – majd-

nem felhőtlen volt. Boldogok voltunk. Súlyosabb anyagi gondjaink nem voltak. Komoly probléma a háborúval és a háború utáni időkben kezdődött számomra. Zalaegerszeg csak egyik szülőföldem, a másik szülőföldem, lelkem szülőföldje a Balatonvidék, anyám családja tudniillik, Őriek, ott, abban a tapolcai medencében, annak a községeiben élt azt hiszem, az Árpádok óta, tehát én ott nőttem fel, mert gyermekkoromban ott voltunk nyáron mindig és aztán 14 éves koromban oda is költözött a család, és onnan – az év nagy részét ott töltve – nevelődtem Pesten iskolában.

Elég korán elkezdtem irodalom, költészet iránt érdeklődni és pedig a modern költészet iránt. Mint egy kis érdekes mozaikot elmesélhetem, hogy az érseki Katolikus Főgimnáziumban és a mellette lévő Rákóczi kollégiumban nevelődtem, nyolcadikos koromban a studium-teremben Nyugat példányokat olvastam, amit elkobzott tőlem a megrökönyödött, különben nagyon derék felügyelő pap-tanár. A kormányzó aztán visszaadta nekem ezeket, mondván, hogy én benned megbízom, de azért ne olvassd a többiekkel ezeket a folyóiratokat. Hozzá tartozik, hogy érettségi magyar tételemben Ady Endre költészete volt, tisztelendő urak körében Ady-verseket szavaltam és magyaráztam, ami elég nagy feltűnést keltett ebben az időben. Azóta az Eötvös Kollégium tagja lettem, azt végeztem, közben két évig tanultam Bécsben, ez igen nagy, egy életre elkötelező tartalmat, erkölcsi, magatartás-eszményt adott az életemnek. Az Eötvös Kollégiumot elvégezve Berlinbe kerültem, az ottani Magyar Intézet könyvtárosa voltam és a berlini egyetemnek a magyar lektora. Ott tanultam meg a világot, a politikai és a művészi világot ismerni, hiszen 1928-ban kerültem oda és 1936-ig ott voltam. A szemem előtt játszódott le a weimari Németország félelmetes gazdaságának kibontakozása, alkonya, lehanyaglása és a hitlerizmus kibontakozása is.

És a locarnói tűzijáték...

• Onnan nagyon sok minden olyat láthattam, és olyasmit olvashattam, ami a hazaiak számára hozzáférhetetlen volt. Ott láttam az első nagy szovjet filmet, láttam a Piscator rendezéseit, olvastam a politikai iratokat, azon kevesek közé tartozom, akik el is olvasták a Hitler Mein Kampfját, de elolvasták az ellenkező szöveget is, Magyarországon általában ezekről csak beszélni szokás, vagy volt szokás, de nemigen ismerték őket. 1936-ban hazajöttem, nagyrészt azért, mert nem voltam hajlandó az ottani föltételeket vállalni, szeretnék volna, ha elvállalom az ottani Collegium Hungaricum igazgatását, de én már torkig voltam a hitlerájjal, itthon az Eötvös Kollégium magyar tanára lettem, sok ma is élő és sok sajnos elpusztult kiváló fiatalember nevelődött a kezem alatt. 1945-ben az Eötvös Kollégium igazgatója lettem, aztán nem politikusként, hanem szakemberként – a parasztpárti barátaim behúztak a csőbe – elmentem kultuszminiszternek, elég nehéz körülmények között helyt álltam ott. Aztán visszatértem az Eötvös Kollégiumba, annak a megszűnte után pedig az Akadémia főkönyvtárosa lettem, és onnan most már több, mint 15 évvel ezelőt kerültem a Széchényi Könyvtárba, ahol először lettem független tudományos kutató, aztán pedig ezeknek a területeknek a főosztályvezetője. Ez röviden pályám külső képe. Elég későn, de azért makacsul írtam verseket, és ezek jóformán szándékom ellenére, 60. születésnapomra megjelentek összegyűjtve. Tanítványaim és barátaim erőszakának engedve gyűjtöttem össze őket, s végül egy egész nekem is kedves kötetté kerekültek.

Mindig gyűjtöttél belső reflektorokat, amelyek azt hiszem az Eötvös Kollégiumi iskolának a műhelyében készültél valamikor. Nem innen való az egész módszer és az egész iskola?

• Az Eötvös Kollégiumra érdemes egy pillanatra visszatérni, mert nem tudom, emlékszel-e, a Kodály Zoltánról kellett nekem egyszer emlékverset írni. Ez úgy történt, hogy Balatonfüreden voltunk, és egy reggel telefonálnak, hogy Zoltán tegnap meghalt és áll a gép, várják, hogy én is írjak valamit. Holtra válva leültem és körülbelül egy óra, másfél óra alatt leírtam úgy, ahogy a csőröm szólni engedte. Akkor ott minden szándék

nélkül egyszerűen csak az Eötvös Kollégium volt előttem és világos lett számomra, hogy annak a korszaknak az egyik nagy nevelőiskolája, lényegesen nagyobb, lényegesen távolabbra mutató, lényegesen többet eredményező iskolája az volt, mint ami a Nyugat körül kialakult. Ezt senki meg nem írta, meg kellene írni, de így van. Nemcsak a legjelentősebb tudósokat bocsátotta szárnyra, hanem a magyarságnak, a nemzeti létnek, a magyarság kérdéseinek kutatásának, a nemzet nevelésének az egész koncepcióját, problematikáját ott dolgozta ki egy előttünk járó nagy nemzedék. Bartók és Kodály is elképzelhetetlen nélkül, bár Bartók sose volt ott, Kodály Eötvös kollégista volt, de ennek a korszaknak igazán jelentős nagy tudósai onnan jöttek. Gombocz Zoltán, Horváth János, Paizs Dezső, aki még él közöttünk, és Bárczi Géza és más nyelvészek, de a természettudósok közül is számtalan.

Szekfü Gyulán át Szabó Dezsőig...

•Szabó Dezsőig. A kollégium 50 éves jubileumára készültünk, én arra vezettem – akkor még megtehettem, volt ennyi befolyásom – verettem egy emlékérmet. És ezt az emlékérmet Pátzay Pál csinálta meg: erős, majdnem viharos szélben álló nőalak, aki egy galambot, egy madarat bocsát szárnyra. És ehhez kellett valami felirat is, és akkor én ezt fogalmaztam: „szabadon szolgál a szellem”. Persze akkor ezt elég sokan rossz néven vették tőlem, mert más volt a közfelfogás erről a kérdéstről...

Más volt a szavak csengése.

•Más volt a szavak csengése, de meggyőződésem, hogy ez az Eötvös Kollégium legfontosabb mondanivalója, azon kívül még az, hogy igen nagy a kettős erkölcsi kötelesség: egyik a tudományos tisztesség, ennek a kötelessége, hogy csak olyat mondjunk, olyat állítsunk, aminek a hitelességéről, bizonyosságáról erőnkhez képest bizonyosságot szereztünk, a másik pedig, hogy ennek a tudományos kutatásnak legfőbb célja az, hogy ezt az elhagyatott Magyarországot valamiképpen európaivá emeljük. Ez megmaradt körülbelül életem vezéreszméjének az Eötvös Kollégiumból, annak köszönhetem ezt.

(Az interjú hangfelvétele a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében található.)

Mándli Gyula felvétele